UDK:94(575.171):339“13/14”

XIV–XV asrlarda Xorazm vohasi shaharlari va karvon yo‘llarining arxeologik tarixshunosligi

Jumaniyozov Doniyor Xudoyorovich

Urganch Innovatsion universiteti

Ijtimoiy-gumanitar va tillar kafedrasi o‘qituvchisi
Telefon raqam: +998 99 664 01 00

Elektron pochta: djumaniyozov201@gmail.com

Orcid : 0009-0009-8056-5047

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda XIV–XV asrlarda Xorazm vohasi shaharlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti hamda mintaqalararo savdo yo‘llaridagi o‘rnining arxeologik tarixshunosligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Xorazm hududida olib borilgan dastlabki arxeologik izlanishlardan boshlab, Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi faoliyati va keyingi mahalliy arxeologik maktabning shakllanishigacha bo‘lgan ilmiy izlanishlar bosqichma-bosqich ko‘rib chiqiladi. Urganch, Mizdahqon, Xiva, Katqal’a, Janpiqqal’a, Vayangon va boshqa shahar xarobalarida amalga oshirilgan arxeologik qazishmalar hamda Ustyurt hududidagi karvonsaroylar tadqiqoti asosida XIV–XV asrlarda Xorazmning savdo-iqtisodiy tizimdagi mavqeyi yoritiladi.

Shuningdek, numizmatik topilmalar, xususan, Xivadan aniqlangan tangalar xazinasi asosida Temuriylar davrida savdo va pul-muomala munosabatlarining davomiyligi tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari Xorazm shaharlari siyosiy beqarorlik va harbiy to‘qnashuvlarga qaramay, Yevroosiyo savdo aloqalarining muhim hududiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib qolganligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Xorazm, arxeologik tarixshunoslik, Urganch, Mizdahqon, Xiva, Ustyurt, karvon yo‘llari, numizmatika.

Аннотация: В данном исследовании анализируется археографическая историография городов Хорезмского оазиса XIV–XV веков, их социально-экономическое развитие и роль в системе межрегиональных торговых путей. В работе последовательно рассматриваются основные этапы научного изучения территории Хорезма – от первых археологических исследований до деятельности Хорезмской археолого-этнографической экспедиции и формирования региональной археологической школы. На основе материалов археологических раскопок городищ Ургенча, Миздахкана, Хивы, Каткалъы, Джанпиккалы, Ваянгана и других памятников, а также исследований караван-сараев Устюрта освещается положение Хорезма в торгово-экономической системе XIV–XV веков.

Особое внимание уделяется нумизматическим находкам, в частности кладу серебряных и медных монет, обнаруженному в Хиве, как важному источнику для изучения денежного обращения и торгово-экономических связей в период Тимуридов. Результаты исследования показывают, что, несмотря на политическую нестабильность и военные конфликты, города Хорезма продолжали сохранять значительную роль в региональных и межрегиональных торговых связях Евразии.

Ключевые слова: Хорезм, археологическая историография, Ургенч, Миздахкан, Хива, Устюрт, караванные пути, нумизматика.

Abstract: This study examines the archaeological historiography of the cities of the Khorezm oasis in the fourteenth and fifteenth centuries, their socio-economic development, and their role in the system of interregional trade routes. The research provides a systematic analysis of the major stages in the archaeological study of Khorezm, from the earliest investigations to the activities of the Khorezm

Archaeological and Ethnographic Expedition and the subsequent formation of a regional archaeological school. Based on archaeological excavations conducted at the urban sites of Urgench, Mizdakhkan, Khiva, Katkala, Janpikkala, Vayangan, and other settlements, as well as studies of caravanserais in the Ustyurt region, the position of Khorezm within the trade and economic system of the fourteenth and fifteenth centuries is examined.

Particular attention is given to numismatic finds, especially the hoard of silver and copper coins discovered in Khiva, as an important source for studying monetary circulation and trade and economic relations during the Timurid period. The findings demonstrate that, despite political instability and military conflicts, the cities of Khorezm continued to maintain a significant role in regional and interregional trade networks across Eurasia.

Keywords: Khorezm, archaeological historiography, Urgench, Mizdakhkan, Khiva, Ustyurt, caravan routes, numismatics.

KIRISH:

XIV–XV asrlarda Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarida muhim o‘rin egallagan hududlardan biri hisoblangan. Mazkur davrda voha shaharlari nafaqat mahalliy ishlab chiqarish va hunarmandchilik markazlari, balki turli mintaqalarni o‘zaro bog‘lovchi savdo yo‘llarining muhim bo‘g‘inlari sifatida ham faoliyat yuritgan. Xorazmning Quyi Amudaryo havzasi, Orolbo‘yi va Ustyurt orqali boshqa hududlar bilan bog‘langan geografik o‘rni uning uzoq masofali savdo tizimidagi ahamiyatini belgilagan.

XIV–XV asrlarda Xorazm shaharlari va karvon yo‘llari tarixini o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda arxeologik materiallar alohida ilmiy ahamiyatga ega. Shahar xarobalari, mudofaa inshootlari, hunarmandchilik ustaxonalari, turar joy qoldiqlari, savdo obyektlari, tangalar va boshqa moddiy madaniyat namunalari mazkur davrning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini tarixiy rekonstruksiya qilish imkonini beradi.

Xorazmning o‘rta asrlar tarixiga oid arxeologik tadqiqotlar dastlab XX asrning birinchi choragida boshlangan bo‘lib, keyinchalik tizimli ekspeditsiyalar faoliyati natijasida alohida ilmiy yo‘nalishga aylandi. Shu jihatdan XIV–XV asrlar Xorazm shaharlari va savdo yo‘llarining arxeologik tarixshunosligini tadqiq etish vohaning mintaqalararo iqtisodiy munosabatlar tarixidagi o‘rnini aniqlash uchun muhimdir.

ASOSIY QISM

Xorazm shaharlarining arxeologik tarixini o‘rganishning dastlabki bosqichi A.Yu. Yakubovskiy tomonidan Urganch va Mizdahqon yodgorliklarida olib borilgan tadqiqotlar bilan bog‘liq. Olimning mazkur yodgorliklarga bag‘ishlangan ishlari Xorazmning o‘rta asr shahar madaniyatini ilmiy asosda o‘rganishga zamin yaratdi [1]. M.V. Voevodskiy tomonidan Zamaxsharda amalga oshirilgan arxeologik tekshiruvlar ham vohaning o‘rta asr urbanizatsiyasi va moddiy madaniyatini tadqiq etish jarayonining dastlabki bosqichini tashkil etadi [2].

Xorazm arxeologik tadqiqotlarining yangi va muhim bosqichi S.P. Tolstov rahbarligida 1937-yilda tashkil etilgan Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi faoliyati bilan bog‘liq. Ekspeditsiya tomonidan vohaning qadimgi va o‘rta asr yodgorliklarini kompleks o‘rganishga katta e’tibor qaratildi. Tadqiqotlarda arxeologik qazishmalar bilan bir qatorda aerofotosuratga olish, geografik, antropologik, etnografik va lingvistik ma’lumotlardan foydalanish yo‘lga qo‘yildi [3]. Mazkur ekspeditsiya faoliyati natijasida Urganch, Shemaxaqal’a, Shahrlik, Puljoy, Hazorasp va boshqa shahar yodgorliklari ilmiy muomalaga kiritildi. Ularning arxeologik topografiyasi, mudofaa tizimi, hunarmandchilik faoliyati va xo‘jalik hayotiga oid materiallar Xorazm shaharlarining o‘rta asrlardagi rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi [4].

Ayniqsa, shahar xarobalaridan topilgan keramika, metall buyumlar, tangalar va boshqa ashyoviy dalillar vohaning iqtisodiy aloqalari hamda savdo munosabatlarini tiklashda muhim manba vazifasini bajardi.

Xorazm arxeologik tadqiqotlarining keyingi bosqichi 1958-yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Qoraqalpog‘iston filialida Arxeologiya bo‘limining tashkil etilishi bilan bog‘liq. Mazkur ilmiy markaz faoliyati natijasida Xorazm va unga tutash hududlardagi arxeologik yodgorliklarni muntazam o‘rganish imkoniyati kengaydi. V.N. Yagodin, Yu.P. Manilov, M.Sh. Kdirniyozov, M.M. Mambetullayev va boshqa tadqiqotchilar tomonidan Mizdahqon, Katqal’a, Janpiqqal’a, Vayangon hamda boshqa yodgorliklarda keng ko‘lamli arxeologik qazishmalar olib borildi [5].

Mazkur tadqiqotlarning ilmiy ahamiyati shundaki, ular XIV–XV asrlarda Xorazm shahar hayotining rivojlanish dinamikasini aniqroq belgilash imkonini berdi. Arxeologik materiallar asosida Amir Temurning Xorazmga yurishlari va undan keyingi siyosiy jarayonlar natijasida ayrim shaharlarning iqtisodiy faoliyatida uzilishlar yuzaga kelgan bo‘lsa-da, shahar hayoti va hunarmandchilikning butunlay barham topmaganligi aniqlandi. Aksincha, ayrim shahar markazlarida xo‘jalik va savdo faoliyatining keyingi davrlarda ham davom etganini ko‘rsatuvchi moddiy dalillar qayd etilgan

Bu jarayonni numizmatik materiallar ham tasdiqlaydi. Xususan, M.M. Mambetullayev tomonidan Xivada aniqlangan 248 ta kumush va mis tangadan iborat xazina XIV–XV asrlardagi pul-muomala jarayonlarini o‘rganishda muhim manbalardan biridir. Xazina tarkibining 63,67 foizini Samarqand zarbxonasida tayyorlangan tangalar tashkil etishi Xorazmning Temuriylar davrida Movarounnahrning yirik iqtisodiy markazlari bilan pul va savdo aloqalarida bo‘lganligini ko‘rsatadi [6].

Xorazmning savdo tarixini o‘rganishda faqat shahar yodgorliklari emas, balki vohani boshqa hududlar bilan bog‘lagan karvon yo‘llari va ularga xizmat qilgan infratuzilma obyektlarini tadqiq etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan Ustyurt platosida aniqlangan Buloq, Qusbuloq, Belovli va boshqa karvonsaroylar alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Mazkur obyektlarning o‘rganilishi Xorazmni Orolbo‘yi, Mang‘ishloq va Volga bo‘yi hududlari bilan bog‘lagan quruqlikdagi savdo yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi [7].

Ustyurt orqali o‘tgan karvon yo‘llari Xorazmning shimoliy savdo yo‘nalishlari tizimida muhim o‘rin egallagan. Karvonsaroylarning joylashuvi, suv manbalari bilan bog‘liqligi va yo‘l tarmoqlariga nisbatan geografik holati savdogarlar hamda karvonlarning uzoq masofali harakatini ta’minlovchi infratuzilma shakllanganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Ustyurt yodgorliklarini o‘rganish Xorazmning savdo tarixini faqat shaharlar doirasida emas, balki hududlararo transport-kommunikatsiya tizimi bilan bog‘liq holda tadqiq etish imkonini beradi.

XIV–XV asrlardagi Xorazmning ijtimoiy-iqtisodiy tarixini o‘rganishda keyingi davr tadqiqotlari ham muhim o‘rin tutadi. Jumladan, Sh. Yusupovning Temuriylar davrida Xorazmda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga bag‘ishlangan dissertatsion tadqiqotida mazkur davrning xo‘jalik, savdo va iqtisodiy munosabatlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan [8]. Ushbu tadqiqot arxeologik materiallarni yozma manbalar bilan qiyosiy o‘rganish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Umuman olganda, tarixshunoslik tahlili Xorazmning XIV–XV asrlar tarixiga oid arxeologik tadqiqotlar bir necha bosqichda rivojlanganligini ko‘rsatadi. Dastlabki izlanishlarda alohida yodgorliklarni aniqlash va tavsiflash ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, keyingi bosqichda kompleks arxeologik ekspeditsiyalar shakllandi. Mustaqillikdan keyingi tadqiqotlarda esa arxeologik, numizmatik, tarixiy-geografik va boshqa manbalarni o‘zaro qiyoslash asosida Xorazmning mintaqaviy savdo tizimidagi o‘rnini chuqurroq ochib berishga e’tibor kuchaydi.

XULOSA

XIV–XV asrlarda Xorazm vohasi shaharlari va karvon yo‘llarining arxeologik tarixshunosligi tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar XX asr boshlaridagi dastlabki arxeologik izlanishlardan boshlab, tizimli va kompleks ilmiy tadqiqotlar bosqichigacha rivojlangan. A.Yu. Yakubovskiy, M.V. Voevodskiy va S.P. Tolstov kabi tadqiqotchilarning izlanishlari Xorazmning o‘rta asr shaharlarini ilmiy o‘rganish uchun dastlabki poydevorni yaratgan bo‘lsa, keyinchalik V.N. Yagodin, Yu.P.

Manilov, M.Sh. Kdirniyozov va M.M. Mambetullayev tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bu yo‘nalishni yangi arxeologik materiallar bilan boyitdi.

Arxeologik va numizmatik ma’lumotlar XIV–XV asrlarda Xorazm shaharlarida siyosiy beqarorlik va harbiy voqealarga qaramay, iqtisodiy hayot, hunarmandchilik hamda savdo munosabatlari ma’lum darajada davom etganini ko‘rsatadi. Xivadan topilgan tangalar xazinasi esa Xorazmning Samarqand kabi yirik iqtisodiy markazlar bilan pul-muomala aloqalari mavjud bo‘lganini tasdiqlovchi muhim numizmatik dalildir.

Ustyurt hududidagi karvonsaroylarning o‘rganilishi esa Xorazm shaharlarini shimoliy va g‘arbiy yo‘nalishlardagi savdo tarmoqlari bilan bog‘lagan quruqlikdagi karvon yo‘llari mavjudligini ko‘rsatadi. Demak, XIV–XV asrlarda Xorazm vohasi Yevroosiyo savdo-madaniy makonida, xususan, Buyuk Ipak yo‘lining mintaqaviy tarmoqlari doirasida muhim tranzit hududlardan biri bo‘lgan. Shu sababli Xorazm shaharlarining tarixini karvon yo‘llari, savdo infratuzilmasi va numizmatik materiallar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish vohaning o‘rta asrlar iqtisodiy tarixini yanada to‘liqroq yoritish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Якубовский А.Ю. Городище Миздаккан // ЗКВ. Т. V. – Л., 1930. – С. 551–591; Развалины Ургенча. – Л., 1930.
2. Voyevodsky M. A Summary Report of a Khwarizm Expedition // BAJIAA. – 1938. – № 3.
3. Толстов С.П. Древний Хорезм. – М., 1948; По следам древнехорезмийской цивилизации. – М.–Л., 1948.
4. Вактурская Н.Н. Раскопки городища Ургенч в 1952 г. // ТХАЭЭ. Т. II. – М., 1958; Вишневская О.А. Археологические разведки на средневековых поселениях левобережного Хорезма // МХЭ. Вып. 7. – М., 1963.
5. Ягодин В.Н., Ходжайов Т.К. Некрополь древнего Миздахкана. – Т.: Фан, 1970; Манылов Ю.П., Кдырниязов М. Городище Джанпик-кала // Археология Приаралья. Вып. 2. – Т.: Фан, 1984.
6. Мамбетуллаев М.М. Археологические исследования в Хиве. – Нукус, 1991.
7. Бижанов Е. Археологические памятники юго-восточного Устюрта: Автореф. дис. канд. ист. наук. – Нукус, 1967; Ягодин В.П. Археологические исследования на Устюрте. – Т., 1985.
8. Юсупов Ш. Амир Темур ва темурийлар даврида Хоразмда ижтимоий-иқтисодий жараёнлар (XIV–XV асрлар): Тарих фан. номз. дисс. – Тошкент, 2004.